

POVODOM**GRAČANIČKI GLASNIK**
časopis za kulturnu historijuBroj 53
Godina XXVII
Maj, 2022.
[str. 9-16]

© Monos 2022

Kako se sjećati 1992. – slučaj Gračanice (neke napomene)

Prof. dr. Omer Hamzić

U ovom prilogu autor u najkraćim crtama, skoro telegramski podsjeća na ratna dešavanja u Gračanici i oko Gračanice u periodu 1992. – 1995., sa posebnim osvrtom na 1992. godinu i datum 25. 5., koji je trajno ostao u narodnom pamćenju ovoga kraja kao dan odbrane. U formi uvodnog članka u sadržaj ovog broja "Gračaničkog glasnika" koji u svojim prilozima tematizira ratnu zbilju Gračanice (a povod je 30 godina od završetka rata), autor u pojedinim dijelovima teksta napušta poziciju objektivnog posmatrača i daje svojim započetnjima izrazito ličnu notu. Opisujući neke traumatične trenutke vlastite ratne tragedije koja ga još uvijek pritiše, želio je da ukaže i na aktuelno stanje u Bosni i Hercegovini, za koje mnogi sa zebnjom govore da ih podsjeća na ono koje je bilo u ratno predvečerje 1991. i 1992. godine. Kod osoba sa tako traumatičnim iskustvom iz rata, to podsjećanje ima svoju posebnu dimenziju. I sam autor iz tog ugla vidi i ukazuje na uzroke i posljedice takvog stanja. U trećem dijelu kao uvodničar broja najavljuje memoarske zapise značajnijih lica iz ratne Gračanice

Ključne riječi: Gračanica, Bosna i Hercegovina, rat, sjećanje, Armija BiH

POVODOM**UVODNA NAPOMENA**

Na velike historijske datume i prelomne godine podsjećamo se u našem neprekidnom nastojanju da se suprotstavimo zaboravu, da ne zaboravimo ono što zaboraviti ne smijemo. Jer u protivnom, ponovit će nam se iz historije više puta već ponovljeno. Ovu godišnjicu obilježavamo u sjeni surovog ukrajinskog rata, pravimo poređenja i paralele sa Bosnom od prije 30 godina, uočavamo sličnosti i razlike i tražimo odgovor na pitanje: odakle smo pošli i gdje smo mi to, zapravo, danas došli...? I kao narod (pri čemu mislim na cjelokupno stanovništvo BiH) i kao država. Umjesto stabilnog mira, dobili smo zamrznuti konflikt ili produžetak rata drugim sredstvima. Nametnuto državno ustrojstvo po famoznoj formuli "dva entiteta i tri naroda", koje nigdje kao takvo ne postoji u svijetu, niti je kad postojalo, ništa

drugo nije ni moglo proizvesti – osim permanentne nestabilnosti i haosa koji živimo već 30 godina.

U tom kontekstu ima smisla prisjećanje na početak rata u BiH–prije 30 godina i to ne radi puke prigode, već radi opomene i lakšeg razumijevanja svega ovoga što nam se dešava danas. Da nam se nikada ne ponovi ta 1992. godina i još neki rat.

Kakve su bile refleksije tih događaja u Gračanici? To je tema ovog broja našeg časopisa.

Otvaramo je kratkim podsjećanjem na glavne činjenice koje prezentiramo uz neke autorske napomene.

I.

KAKO SU TEKLE PRIPREME ZA ODBRANU

Od polovine 1991. godine i u Gračanici i oko Gračanice prelimali su se “burni politički događaji koji su uslijedili poslije prvih parlamentarnih izbora u Bosni i Hercegovini, refleksije ratnih zbivanja u Sloveniji i Hrvatskoj i manje–više otvorena nastojanja protagonista velikosrpskog projekta da se ratni požar iz Hrvatske prenese i u Bosnu i Hercegovinu.” (O. i M. Hamzić, *Obrana Gračanice 25. 5. 1992. “Monos” Gračanica 1996.*, 9)

Krajem avgusta 1991. godine, JNA je i ovdje kao i u drugim bosanskim gradovima silom odnijela vojnu dokumentaciju iz Sekretarijata za narodnu odbranu kako bi mogla direktno vršiti mobilizaciju novog topovskog mesa za hrvatsko ratište. To je unijelo dodatni nemir i strah među vojne obveznike nesrpske nacionalnosti koji su na svaki način nastojali izbjegći mobilizaciju. U oktobru 1991. godine odmetnuti srpski dobrovoljci razoružali su Stanicu milicije u Bosanskom Petrovom Selu i od tada, praktično preuzeли vlast u svoje ruke u ozrenском dijelu opštine, koji se, u međuvremenu, sa desetak sela “odcepio” od Gračanice i proglašio opština Petrovo. Obični ljudi i s jedne i s druge

strane Spreče još su se nadali nekom miru i suživotu...

Nakon sticanja državne nezavisnosti, potvrđene na referendumu 29. 2. i 1. 3. 1992. i međunarodnog priznanja, koje se dogodilo 6. 4. 1992., u Bosni i Hercegovini nije bilo vremena da se tim povodom puno raduje i slavi. Odmah po priznanju Bosna i Hercegovina je bila izložena vanjskoj i unutrašnjoj agresiji i destrukciji, neviđenih razmjera, u kojoj je trebalo da nestane kao država, bez obzira što je u međuvremenu (22. maja) postala pu-nopravnom članicom UN... *Međunarodna zajednica sprječila je Bosnu i Hercegovinu da koristi osnovno pravo na samoodbranu iz povelje UN-a (Glava VII, član 51)*, uključujući i opskrbu oružjem. Ujedinjene nacije ovoj zemlji nikada nisu skinule nepravedni embargo na naoružanje i tako su indirektno stale na stranu onih koji su krenuli da je unište.

Kad su nakon referendumu za nezavisnost, kao odgovor većine Srba i srpske politike, “krenule” diverzije i po Gračanici, ostali narod je spontano počeo izražavati otpor, protestovao i zahtijevao od vlasti efikasniju odbranu. Ulične i mahalske straže, vrlo slabo naoružane i neorganizovane, bile su prvi vidljivi izraz tog otpora, ali i straha od rastuće opasnosti. U pripremama za odbranu, naravno, prednjačila je SDA kao najjača politička snaga na ovom prostoru. Međutim, zahvaljujući mudrosti i razumu, u Gračanici su relativno brzo objedinjene sve raspoložive snage u jedinstven front odbrane. Nije se više gledalo ko je u kojoj političkoj partiji. Jedina politička opcija tada je za veliku većinu bila Bosna, a sve ostalo manje važno.

Oružane snage razvijale su se iz tih ne-povezanih narodnih straža, Patriotske lige, raspoloživih policijskih snaga i ostataka TO koje su relativno brzo objedinjene i već po-četkom maja 1992. godine stavljene pod jedinstvenu komandu Opštinskog štaba TO i Ratnog predsjedništva koje je donijelo Od-luku o opštoj mobilizaciji 8. maja 1992.. Svi ti spomenuti sastavi u početku su se naoru-

žvali i opremali, uglavnom vlastitim sredstvima. Vojska je bila pod kontrolom civilne vlasti tokom čitavog rata. Opštinsko rukovodstvo, srećom, nije nasjelo primamljivim ponudama tadašnjeg HVO. Gračanica je među prvim opštinama potpisala dokument o zajedničkoj odbrani Tuzlanskog regiona. Stvoren je jedinstven front odbrane u kojem su izvanredno funkcionalne sve linije – kako ona prva prema neprijatelju, tako i ona druga koja je radila za prvu liniju. Ovdje je osnovni cilj bio: odbraniti se i prehraniti se – i ostvaren je, naravno, uz velike žrtve i svakovrsna odricanja.

ODBRANA GRAČANICE: 25. 5. 1992.

U prelomnoj, 1992. godini bilo je više važnih događaja za pamćenje, ali postoji jedan datum za koji sa sigurnošću možemo reći da je bio od prelomnog značaja za Gračanicu. To je 25. maj 1992. godine, koji za sve žitelje ovoga grada ima svoju posebnu simboliku i značenje... Toga dana ovaj grad se uspio odbraniti i odvratiti jedan od najžešćih napada tokom čitavog rata 1992. – 1995. godine. Iako su tada branioci “sa oružjem bili najslabiji”, u moralnom smislu i odlučnosti za odbranu bili su najjači. Toga dana avet smrti nadvila se nad Gračanicom, razorni projektili sa Ozrenom sijali su smrt po čaršiji, rat je ulazio na velika vrata, a velikosrpska aždaha kidisala na desnu stranu Spreče.

Toga dana izginulo je 10 pripadnika TO i jedinice Patriotske lige na Zvečevom gaju, nadomak Lendića. Velika nesreća... Ni sva mrtva tijela poginulih nisu se mogla odmah izvući i pokopati. Nezapamćena tuga u Gračanici... Neprebolna rana za one koji su ostali – za roditelje koji vječno žale svoje sinove, za djecu koja ne pamte ili malo pamte svoje očeve... Toga dana žitelji ovoga grada po prvi puta su osjetili svu surovost rata, sa bolom su spoznali da rat zahtijeva goleme žrtve, ali su stekli i samopouzdanje i shvatili da su u stanju stati na put svakom neprijatelju, da su oni koji su kidisali na Gračanicu,

uprkos strahovitoj nadmoći i sili, itekako ranjivi...

Tokom tri i po godine rata bilo je još mnogo teških dana, velikih razaranja i bolnih prizora, još mnogo žrtava i tuge. Ali 25. maj 1992. godine, u narodnom pamćenju Gračanice definitivno je zadržao svoje posebno mjesto.

JEDINICE A RBIH ZA PONOS I PAMĆENJE

Nakon neuspjelog pokušaja, 25. 5. 1992. godine, te iznimno značajne položaje u rejonu Lendića, koji su u planovima agresora označeni kao strateška tačka u nastupanju sa Ozrenom prema Trebavi, branioci Gračanice zauzeti će tri mjeseca kasnije. Prije toga razoružali su i otjerali srpske snage s područja Gornje Lohinje, koje su zajedno sa onim na Lendićima držale Gračanicu u opasnom poluokruženju. Zauzimanjem tih položaja stvoreni su uslovi za dalji razvoj i reorganizaciju oružanih snaga Gračanice i njihovo čvršće uvezivanje u odbrambene strukture okruga Tuzla.

Organizujući pet rejonskih štabova, Opštinski štab TO intenzivno je radio na uvojničavanju svih jedinica kako na području gračaničke općine, tako i u slobodnim selima sadašnje općine Doboј Istok. Radilo se za Gračanicu, a mislilo na sudbinu cijele Bosne.

U narodu Gračanice ostat će u trajnom pamćenju Interventno-manevarska jedinica Patriotske linije, Interventna jedinica MUP-a, Protidiverzanstki vod i ostale jedinice TO, rejonski štabovi i Opštinski štab TO, koji je objedinjavao sve te snage, nastavljajući kontinuitet svog rada iz mirnodopskog u ratnom periodu – sve do formiranja krupnih jedinica Armije BiH, u jesen 1992. godine – OG-2 sa sjedištem u Gračanici, sa tri brigade u svom sastavu, koja će se, u drugoj fazi rata, razviti u slavnu 22. diviziju Armije BiH. To je bila vojna grupacija sa više od 6 hiljada boraca imala liniju odbrane dolinom

Spreče od Doboja do Tuzle i na sjever do Gradačca i Brčkog.

Izrasla iz rejonских štabova TO, gračanička 111., za Gračanije slavna brigada, očuvala je teritoriju ove opštine, osiguravajući 45 kilometara dugu liniji prema neprijatelju i s ozrenске i sa sjeverne trebavskе strane. Činila je u svakom momentu ovaj grad sigurnim i ratovala na svim spomenutim ratištima. Slavna 109. dobojska brigada branila je Gračanicu sa zapadne strane, negdje blizu kapija Doboja, 117. lukavačka brigada, branila je linije u Sprečkom polju uzvodno od Miričine, Oslobođilačka 212. posebna je priča za slavu i pamćenje.

Pored svoje zone odgovornosti oko Gračanice, ove jedinice branile su Bosnu najviše na Gradačcu i Doboju, ali i u Brčkom, Olovu, Varešu, Sarajevu i mnogim drugim ratištima. Svuda gdje su se borile, te su jedinice osvjetlale obraz Gračanice.

CIVILNA VLAST U FUNKCIJI ODBRANE

Odluku o opštoj mobilizaciji Ratno predsjedništvo opštine Gračanica donijelo je 8. maja

1992. godine, a prva svečana zakletva jedinica Teritorijalne odbrane obavljena je 19. 5. 1992. godine. Već 21. 5. 1992. godine, posebnim odlukama uređen je sistem finansiranja odbrane. Znalo se: ko bude imao pare, dobit će rat. Pored ljudskih žrtava i stradanja svaki rat zahtijeva i ogromna materijalna sredstva. Paralelno s tim radilo se na zaprečavanju grada, evakuaciji industrijske zone, ali i evakuaciji starih i nesposobnih za rat i rad.

Saradnja civilnih organa i vojnih komandi bila je uzor drugima i ostala na tom nivou do zadnjeg dana rata. Čuvale su se linije odbrane, što je bio zadatak vojske... Stvaranje uslova da se preživi bio je zadatak civilne vlasti. Da bi se to osiguralo, moralо se mukotrpno i graditi i raditi. Preduzeća su izmjestila svoje proizvodnje sa prve linije odbrane na sigurne lokacije, gdje su nastavila sa radom u ratnim uslovima. Formirano je preduzeće d.o.o. "Gračanica" za logistiku u Zagrebu. U "Feringovim" pogonima, već u maju 1992. počeli su se proizvoditi minobacači. Bio je to nukleus kasnije namjenske proizvodnje i za šиру regiju... Da bi se prehranilo domicilno

stanovništvo i veliki broj izbjeglica, moralo se okretati poljoprivredi...

Krajem 1992. i početkom 1993. godine izgrađen je 35 kilovoltни dalekovod od Srebrenika do Gračanice. Time je znatno ublažen problem snabdijevanja električnom energijom opštine Gračanica i slobodnih dobojskih teritorija. Isto je učinjeno i sa PTT vezama sa Tuzlom. Izgrađeno je oko 20 kilometara novih puteva, mnogo kilometara popravljeno...

Civilne vlasti osigurale su kakvo takvo funkcionsanje školstva, zdravstva, socijale posebno, pa čak i komunalnog. Zbrinuto je na hiljade izbjeglica... Niko ovdje nije ostao gladan i bez kakvog-takvog krova nad glavom... Ostvarena je izvanredna saradnja sa svim humanitarnim i drugim međunarodnim organizacijama i sa više gradova-prijatelja u svijetu.

II.

O GUBICIMA I ŽRTVAMA – IZ LIČNOG UGLA

U surovim uslovima granatiranja i rata sačuvane su osnovne funkcije legalne vlasti i civilnog života, ljudsko dostojanstvo i civilizacijske norme ponašanja. Uprkos brutalnosti agresije i golemlim žrtvama, na ovom prostoru nisu se dešavali osvetnički pohodi na tuđe, individualni revanš i teror, niti prisustvo bilo kakve privatne i nelegalne vojske i paravojske. Dvije potpuno sačuvane bogomolje, katolička i pravoslavna u centru Gračanice i u posljednjem granatiranju Gračanice sa Ozrena (9. 10. 1995), do temelja srušena munara džamije Ahmed-pašine, najbolje je svjedočanstvo protiv koga i za koje se principe borila Gračanica, ustajući u odbranu Bosne. Pišem ovo i svjedočim kao očevidac, u neku ruku sudionik tih događaja, sa golemlim traumama koje nosim iz tog vremena. Ovo slobode što imamo, plaćeno je visokom cijenom – životima najboljih od najboljih među nama i imetkom mnogih pojedinaca i kolektiva kao pravnih subjekata. U Knjizi še-

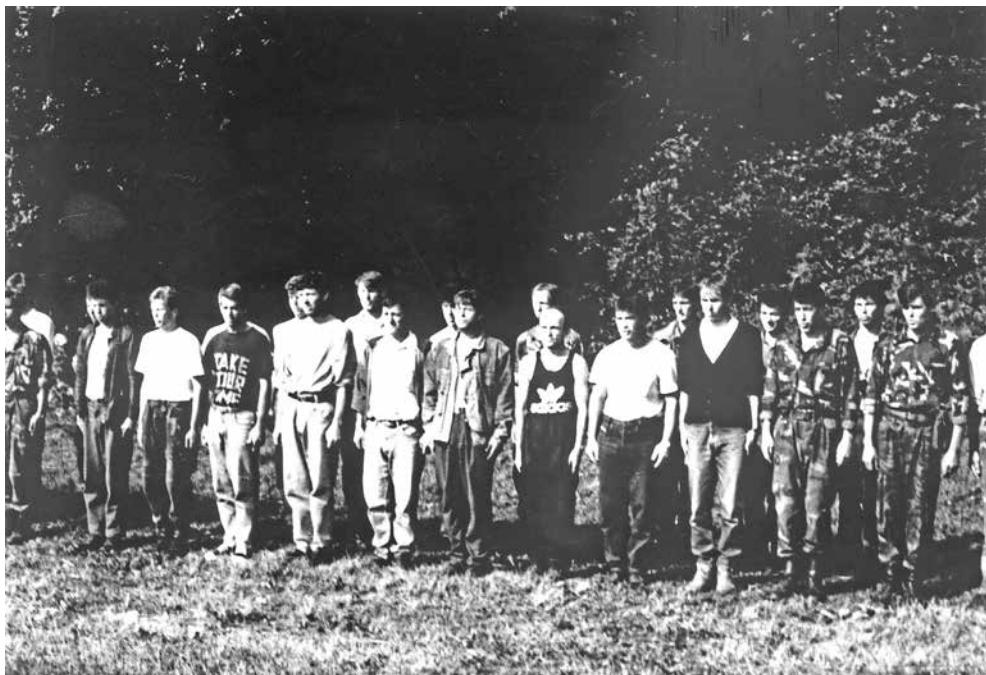
hida, poginulih boraca i civilnih žrtava rata kao i na Centralnom spomen obilježju tim žrtvama u Gračanici ispisana su imena 325 poginulih boraca i 149 civila. Zna se da ih je nekoliko stotina ranjeno.

Na spisku poginulih civila nalazi se i ime mog sina Edina, maturanta Gimnazije... Izdahnuo je na mojim rukama, pogoden gelerom granate sa srpskih položaja koja je u predvečerje, 14. 12. 1993. pogodila našu porodičnu kuću. "Našla" nas je u skloništu njega ubila, mene lakše ranila. Ne znam kako sam kao roditelj, preživio taj užasni gubitak, nemoguće mi je to opisati. Tu fale riječi, ne mogu se izraziti. I danas se pitam zašto tog kobnog trenutka nije moglo biti obrnuto: da ja odem, a da on ostane – da on izgubi oca, a da ja ne izgubim sina. I danas, nakon već blizu trideset godina, pritišće i muči to pitanje. Svjestan sam da smrt ne bira, ali se ne mogu izdici iznad traumatičnih posljedica vlastite tragedije i prenebregnuti neka iskustva sa samim sobom kad god se govori o ratu. Jer, ja znam... mi koji smo izgubili si nove znamo za neko drugačije značenje riječi patriotizam, zasluge, pomirenje, oprost – drugačije od onog koje često zveće u nekim praznim govorima i frazama. Zato pazite kako govorite o nekim uspjesima svojih sinova pred onima koji izgubiše svoje sinove. Budite tihi i pokažite više razumijevanja za njihove stavove, koje možda nećete uvijek ni razumjeti... Pogotovo kad se govori o ratu i miru.

Šta reći dalje.

DEJTTONSKI MIR KAO NASTAVAK RATA DRUGIM SREDSTVIMA

Nismo spremno odgovorili na mnoge izazove mira. Danas, nakon 27 godina od tada, nažalost, vidimo da tapkamo umjestu, da više nije urađeno, nego što je urađeno, da može biti samo gore... Mi u Dejtonu jesmo dobili mir, ali mnogo toga ostalo je samo mratio slovo na tom dejtonskom papiru. Zapali smo u duboku krizu, najveću od završetka

rata, koja potresa temelje države. Napad Rusije na Ukrajinu promijenio je svijet za svega nekoliko dana. Umnogome nas je podsjetio na Bosnu u ratu 1992. – 1995. godine, ali sa jednom velikom razlikom... Ukrayinu kao napadnutu zemlju, hvala Bogu, pomaže cijeli progresivni i demokratski svijet, Bosni i Hercegovini je bilo zabranjeno da se brani nametnutim embargom na uvoz oružja. S negodom se i danas sjećamo tog licemjerstva i sebičnosti međunarodne zajednice... Istina, bilo je humanitarne pomoći, bacali su nam hranu čak i iz aviona da ne bi bukvalno umirali od gladi. S pravom im je tada u jednoj prilici, više iz očaja, tražeći skidanje embarga na oružje, Haris Siljadžić poručio da nama i nije toliko važno hoćemo li umrijeti siti ili gladni... To su bili apsurdi bosanskog rata, greške i zablude Evrope i svijeta, čije su posljedice, drastično uvećane, na poseban način došle do izražaja u surovom ukrajinskom ratu.

Na državi Bosni i Hercegovini, nažalost, svakodnevno svoje historijske frustracije li-

ječe čitavi narodi podržavajući politike koje se u suštini svode na ono što u simboličnom smislu stoji iza pozdrava "Za dom spremni" i poziva "spremte se spremte četnici". I što je najgore – svoje komplekse na Bosni danas liječe i polunormalne osobe koje bi preko noći htjele da postanu ili su sebi umisile da su već postale očevi nacije. Na srpskoj strani, onaj što je glavni, već je umislio sebi da je Nikola Pašić, bez brade... Na hrvatskoj strani onaj "stožerni" sebe već vidi većeg od Tuđmana...

Ne vidimo, nažalost odgovore na te izazove.

III.

ISPISUJEMO SJEĆANJA-DA SE SUPROTSTAVIMO ZABORAVU

U ovom broju našeg časopisa mi se odričemo velikih ambicija da prikažemo sve aspekte događanja na lokalnom nivou te prelomne 1992. godine. Ali pažljivo odabranim prilozima i memoarskim zapisima onih za koje smo smatrali da imaju šta reći o tim događa-

jima, mi se pokušavamo suprotstaviti zaboravu. Gračanica je imala puno zajedničkog sa organizacijom otpora u drugim slobodnim dijelovima BiH, ali je imala i svojih osobnosti sa kojima je služila kao primjer ostalim. Rekli smo: ovdje je sačuvan legalitet i legitimitet vlasti države BiH, a patriotski front odbrane, uprkos nekim početnim teškoćama, bio je jedinstven i dobro organizovan.

“Gračanički glasnik” je u ovom svom broju otvorio stranicu za one koji su činili vojno-civilnu komandu Gračanice u periodu 1992. – 1995. godina. Namjerno izbjegavam i neću da upotrebljavam fraze “Organizatori otpora”, “najzaslužniji za odbranu” i tome slično. Zna se, dobro koji su najzaslužniji. Otišli su na bolji svijet i nisu među nama... Konačno, svi mi koji smo ostali na ovom prostoru tokom rata u bilo kojoj ulozi ili “činu” bili smo u neku ruku organizatori otpora. Kako? Tako što je u tim sudbonosnim danima, punim neizvjesnosti trebalo prvo organizovati sebe, savladati otpor u samom sebi i obračunati se sa svojim vlastitim frustracijama i strahovima i onda ostati i opstati, boriti se naspram svojih mogućnosti i sposobnosti – i na kraju ostati normalan uprkos pretrpljenim gubicima... Ne vjerujte onima koji govore da ih nije bilo strah, da su znali sve šta nam dolazi...

***

Družio sam sa ljudima koji su ispisali svoja ratna sjećanja na stranicama ove knjige. I znam – bilo nas je strah od nadolazećeg rata. Oni se ne libe da to priznaju i danas. Reći ću samo riječ dvije o svakom od njih, a oni su svoje već rekli u ratu, a nešto od toga i evo cirali u ovim svojim sjećanjima. Da krenemo redom: nakon preuzimanja funkcije pred-

sjednika opštine Gračanica u samo predvečerje rata, Hazim Vikalo, naprsto nije imao pravo na grešku. Morale su se donositi promišljene i mudre odluke. Tim je odlukama dao svoj lični pečat i uspio ratnu komandu Gračanice voditi u dobrom smjeru; tandem Osman Puškar-Ibro Nurikić kao da je bio jedno tijelo sa dvije duše. Uporijebivši svoje znanje i energiju, oni su bili nosioci ustrojavanja struktura odbrane, prvo u okviru TO, a kasnije u okviru OG-2 kao jedne krupne vojne formacije od značaja ne samo za Gračanicu već i za odbranu regije Tuzla. Gračanički model organizovanja Armije uspješno je primijenjen i na susjedne opštine; Reuf Sokolović (rahm.) kao predsjednik Ratnog izvršnog odbora i njegov zamjenik Faruk Širbegović, ujedno i komandant Civilne zaštite, bili su kreatori mnogih dobrih i pametnih odluka, u pojedinim momentima i ključnih za odbranu, naročito u sferi snabdijevanja i logistike, te funkcionisanja privrede i civilnog života općenito. Na neki način osiguravali su stabilnost vlasti, naročito u početnom periodu rata kada je i bilo najteže. Spomenut ću još i Faruka Huskanovića, načelnika ratnog MUP-a, koji je sa svojim policajcima uspješno osiguravao red i mir, te odgovarajući nivo građanskih prava i sloboda u ovim prostorima...

Memoarski zapisi i sjećanja nabrojanih članova najužeg rukovodstva ratne Gračanice prezentirani su tako da mogu poslužiti kao izvor za neke buduće historijske analize i istraživanja... Na isti način kreirani su i ostali sadržaji u ovom tematskom broju našeg časopisa. Vjerujem da će kao i oni do sada objavljeni, doprinijeti boljem razumijevanju svih ovih dešavanja – 30 godina kasnije.

SUMMARY
**HOW TO REMEMBER 1992 – THE
CASE OF GRAČANICA (A FEW
REMARKS)**

In this article the author briefly, almost telegraphically, recalls the war events in Gračanica and the surrounding area in the 1992 – 1995 period, with special reference to 1992 and the 25th of May, which has permanently remained in the people's memory of this region as the crucial day of defense. In the form of an introductory article for the content of this issue of the "Gračanički glasnik", which in its articles thematizes the reality of war in Gračanica (on the occasion that 30 years have now passed since the end of the war), the author leaves the position

of an objective observer in certain parts and adds a very personal note to his observations. The author describes some very traumatic moments of his own wartime tragedy that still haunt him, he also aimed to point out the current state in Bosnia and Herzegovina, which many describe as similar to what happened on the eve of the war in 1991 and 1992. For people with such a traumatic experience of war this reminder has its own special dimensions. The author himself sees the causes and consequences of such states from this specific angle, and points them out accordingly. In the third part, as the introductory speaker of this issue, he announced memoirs of important personalities that were active during the wartime in Gračanica.
